

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De man van 1848 - Dirk Donker Curtius

Waardt, M.J. van de

Citation

Waardt, M. J. van de. (2019, April 3). *De man van 1848 - Dirk Donker Curtius*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/70880>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/70880>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/70880> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Waardt, M.J. van de

Title: De man van 1848 - Dirk Donker Curtius

Issue Date: 2019-04-03

NALATENSCHAP EN BETEKENIS

Dat met zijn aftreden ook de politieke loopbaan van de 63-jarige Donker ten einde kwam, was voor velen evident. Zo benoemde de koning hem op de dag van zijn ontslag tot minister van staat.¹ Twee maanden later besloot hij zijn gewezen minister van Justitie een jaarlijks staatspensioen van fl. 3738 uit te keren.² Enkele dagen voor zijn terugtreden uit de politiek kreeg hij van koning Willem I van Württemberg het Grootkruis van Frederiks-Orde.³ Willem was de vader van koningin Sophie en het lijkt aannemelijk dat het toekennen van deze orde een dankbetuiging was voor Donkers hulp bij de bemiddeling in de huwelijksperikelen van zijn dochter en koning Willem III.

Zelf sloot Donker een terugkeer in de politiek nog niet helemaal uit. Toen zijn vriend De Kempnaer bang was dat de nieuwe verkiezingen die Van der Brugghen had uitgeschreven zouden ontaarden in een geloofsstrijd, suggereerde Donker 'eene algemeene kiesvereeniging te vormen, die alom uit gematigde en bekwame mannen kandidaten stelt. Dit is het eenig geval, dat mij op het politiek terrein kan terugbrengen, en dit nog maar alleen om anderen in de kamer en aan het roer te brengen. Overigens is mijn werkdadig leven gesloten. Overweeg dit laatste wel, twaalf of vijftien mannen zonder vlek zetten in dergelijke omstandigheden het land naar hunne hand.'⁴ Hierin zag De Kempnaer niets. Actief proberen mannen verkozen te krijgen was 'op de meeste plaatsen het strand ploegen. De pastoors, de predikanten en de Thorbeckeanen hebben dat spel voor het grootste gedeelte in handen.' Beter was het om na de verkiezingen een alternatief kabinet te presenteren. Hij raadde Donker aan dat hij zich 'dadelijk bezighoudt met het vormen van een nieuw Ministerie en U met de gekozene verstaat, ten einde zoodra het oogenblik daar is, den Koning geen oogwenk verlegen te laten maar hem dadelijk mede in te spannen om hem uit de handen der Thorbeckeanen te redden'.⁵

Zes maanden na zijn vertrek zag hij de zaken niet positief in en legde hij zijn plannen om terug te keren in de politiek naast zich neer. Hij meende dat het zittende kabinet, dat volgens hem uit 'femelaars' bestond, niet snel

overeenstemming zou bereiken over de onderwijswet. Tegenover De Kempenaer verzuchtte hij: ‘De waereld is gecondemneerd, om te zijn en te blijven een prulle-boel’. Dat Donker toch niet zo defaitistisch was, bleek uit zijn schertsende afsluitende woorden aan De Kempenaer: ‘Uw vriend en prul even als de zaak.’⁶ Donker vond dat zijn rol was uitgespeeld. Ondanks zijn maatschappelijke betrokkenheid en zijn vele publicaties in de periode voor 1848, publiceerde hij tijdens en na zijn ministerschappen niets meer. Hij mengde zich niet langer in het publieke debat. Toch deed de koning nog een enkele maal een beroep op Donkers advies. In april 1857, toen de spanning over de schoolwet van Van der Bruggen opliep en het kabinet in gevaar leek, suggereerde de pers nog dat Donker en Van Reenen bij de koning waren geroepen om een nieuw ministerie te vormen.⁷ Ook in januari 1862 ontving hij hem op audiëntie, ditmaal om advies te vragen over de opvolging van het demissionaire kabinet-Van Zuylen van Nijvelt-Van Heemstra.⁸ Wat hij de koning adviseerde is niet bekend, maar kort hierna trad het tweede kabinet-Thorbecke aan. Zou Donker hieraan net als in 1853 hebben bijgedragen?

Donker was weliswaar internationaal georiënteerd – in zijn brochures, artikelen en redes in de Tweede Kamer refereerde hij regelmatig aan internationale voorbeelden –, maar toch was hij niet bereisd. Naast zijn – gedwongen – verblijf in Metz in 1813, zijn verblijf in Brussel in 1830 en zijn bezoeken aan het kuuroord Spa zijn er geen buitenlandse reizen van hem bekend. Het lijkt er sterk op dat hij vooral in en rond Den Haag verbleef. Eind 1854 verzuchtte hij nog in de Kamer: ‘Ik wist zeer goed dat, toen ik weder Minister werd, het met mijne rust gedaan was. Mijn goede tijd was weder over en sedert de achttien maanden dat ik Minister ben, heb ik dan ook geen enkelen nacht ’s Hage verlaten, dat wist ik, dat zoo zoude zijn.’⁹ Anders dan bijvoorbeeld Thorbecke, die erom bekendstond als minister dienststreizen naar alle uithoeken van het land te maken¹⁰, voelde Donker zich beter op zijn plaats in de Hofstad. Toen hij begin augustus 1855 voor enige tijd Den Haag had verlaten, was dat dusdanig bijzonder, dat de kranten hier melding van maakten.¹¹

Donker mengde zich zo nu en dan nog wel in het sociale leven van Den Haag. Met Jan Jacob Rochussen, een conservatieve oud-minister en oud-Gouverneur-Generaal van Nederlands-Indië, onderhield hij goede betrekkingen. Zo was hij tweemaal prominent gast op de diners die hij organiseerde en bevond zich daar opvallend genoeg in een gezelschap van veel koloniale hoogwaardigheidsbekleders.¹² Zelf kinderloos kon hij het gezelschap van de kinderen van zijn broers en zussen zeer waarderen. Hij nodigde dikwijls vrienden bij hem thuis uit, ’s winters op het Lange Voorhout, ’s zomers op zijn landgoed Oud-Clingendael. In 1858 overleed zijn broer Willem op 79-jarige leeftijd. Hij was tot amper drie jaar daarvoor president van de Hoge Raad geweest, maar was door gezondheidsproblemen gedwon-

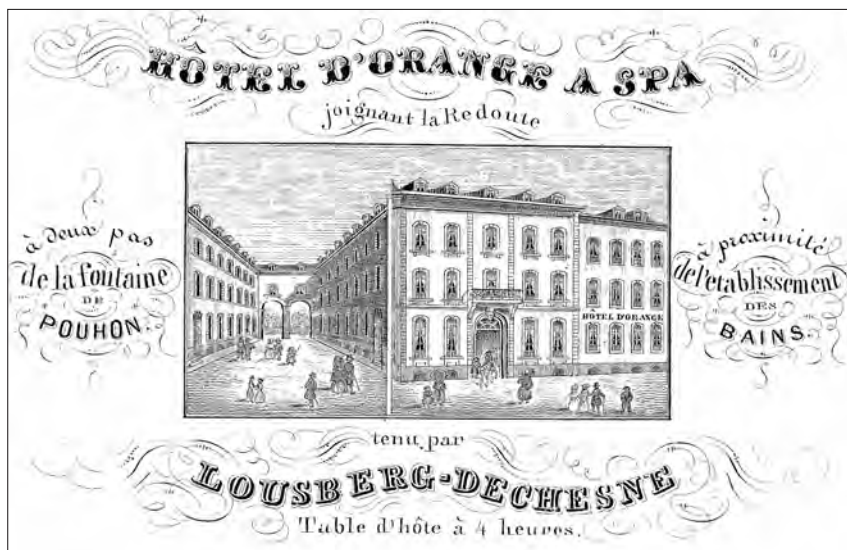
gen om zijn functie neer te leggen. Hoewel Willem jichtig was en de laatste maanden van zijn leven zijn bed niet meer uit kwam, bleef hij zo goed als mogelijk op de hoogte van de ontwikkelingen. Kranten werden hem voorgelezen. Twee maanden voor zijn dood gaf hij nog een brochure uit over enkele rechtskundige kwesties. Willem was niet meer in staat om zelf te schrijven, maar dicteerde deze.¹³ Wanneer zijn ziekte dit toeliet, ontving hij vrienden en familie. Van zijn vier zoons was er op het moment van Willems overlijden nog slechts één, Frans, in leven. Cornelis was al in 1843 overleden, Boudewijn, die met Dirk had samengewerkt aan *De Standaard*, stierf in 1856 en Willem, die zijn ziekelijke vader dagelijks bezocht, overleed een maand voor hem.¹⁴ Samen met zijn neef Cornelis Boot was Dirk aanwezig bij diens begrafenis.¹⁵

Overlijden

Donkers eigen gezondheid liet het eveneens steeds meer afweten. Hij was al langere tijd astmatisch.¹⁶ In het voorjaar van 1854 werd hij ziek, waardoor hij niet aanwezig kon zijn bij de behandeling van een wet die de pensioenen van leden van het militair gerechtshof regelde.¹⁷ ‘Ik ben weder bitter hoestende’, verzuchtte Donker.¹⁸ In december 1862 nam zijn gezondheid verder af. De kranten noteerden dat hij ‘ernstig ongesteld en daarbij zeer zwak’ was. Enkele dagen later meldde de pers dat hij ‘een zeer onrustigen nacht [had] doorgebracht’ en dat Donker nog steeds zeer zwak was.¹⁹ Voor zijn leven werd zelfs gevreesd.²⁰ Weer iets later konden de kranten echter optekenen dat in Donkers toestand ‘een meer gunstige wending [was] gekomen’.²¹ Hij was sterk genoeg om op 18 juni 1863 aanwezig te zijn bij het herinneringsfeest van het tweede regiment van de Gardes d’Honneur, georganiseerd door Mari Hoffman, die bij de Tweede Kamerverkiezingen in 1844 Donker nog had verslagen. Hoffman was via de familie van zijn zwager Groen van Prinsterer in het bezit gekomen van het landgoed Vreugd en Rust in Voorburg, waar de reünie plaatsvond. Van de ongeveer 300 gardisten konden er slechts vijftientig op het feest aanwezig zijn: andere waren te oud of al overleden. Als een van hen zat Donker aan een copieuze dis, met ‘geallieerde’ gerechten zoals Boeuf fumé d’Hambourg, Cotelettes à la Russe en Glaces du Lion Néerlandais. Onder muzikale begeleiding haalden de heren, allen rond de zeventig, herinneringen op aan vroeger tijden. De drank schijnt rijklijk gevloeid te hebben en sommige oud-gardisten hebben twee nachten bij Hoffman geloged. Ter herinnering aan dit feest werd zelfs een penning aangeboden aan de aanwezigen.²² Vlak voor zijn dood gaf Donker de historicus Theodorus Jorissen, die een boek over de omwenteling van 1813 voorbereidde, een uitgebreid verslag van zijn lotgevallen als Garde d’Honneur. Donker zou de publicatie van het boek niet meer meemaken:

*Penning uitgegeven ter herinnering aan de bijeenkomst van
Gardes d'Honneur in 1863. Donkers naam staat op de keerzijde.
Door Salomon Isaac de Vries*

Hôtel d'Orange in Spa, de plek waar Donker is overleden

‘Mijn dank bereikt hem niet meer: tot lofspraak van den ontslapene ontbreekt mij de bevoegdheid. Maar waar ik den levende niet meer danken kan, reken ik het mij tot eene eere iets te mogen bijdragen om den doode in de nagedachtenis zijns volks een eerzuil op te richten door de herinnering te verlevendigen van een daad, die het waardig begin was van een leven, aan vaderland en volk gewijd.’²³

Het gestel van de 71-jarige Donker liet het langzaam afweten. Brieven kon hij alleen nog dicteren, zijn handtekening zette hij in een bevend handschrift.²⁴ In juli 1864 reisde Donker af naar het Belgische kuuroord Spa, waar zijn neef Cornelis Boot met zijn familie verbleef. Hij werd per telegram geïnformeerd dat zijn oom op weg was naar de badplaats en was op het station om hem op te halen. Daar trof hij op 17 juli bij aankomst van de trein een doodzieke Donker aan. Hij bracht hem naar het hôtel d’Orange, het meest exclusieve hotel van de stad, waar hij nog dezelfde avond overleed.²⁵ Twee dagen later, op 19 juli, werd hij in Spa begraven op het protestantse deel van het kerkhof, waar voornamelijk Engelse officieren lagen.²⁶

Nadat de *Haagsche Courant* de door Donkers compagnon Piet Blussé geschreven necrologie geweigerd had – zie de inleiding –, wilde *De Nederlandse Spectator* het eerbetoon aan zijn leermeester toch plaatsen. Blussé noemde Donker ‘een man, wiens naam dikwerf in aller mond was, beurtelings verguisd en vergood’:

‘Hij was een man van kennis, ondervinding, handelen en helder doorzigt; een man zonder vooroordeelen, onafhankelijk van character, vrijzinnig en verdraagzaam tot in de nieren, alle onregt hatend, vrij van alle zelfzucht en ijdelheid, open en rond; hij was edel van denkwijis, handel en wandel, vol gevoel en liefde voor den naaste, gemakkelijk en aangenaam van omgang, minzaam van toon, tintelend van geest, jong en opgeruimd van hart tot het laatst, en zoowel in tijden van verguizing als in die van vergoding steeds dezelfde. – Zijn naam en hetgeen Nederland aan hem heeft te danken mag niet in vergetelheid geraken.’

De redactie plaatste bij het artikel een afbeelding waarop een grafzerk met de naam van Dirk Donker Curtius en de citaten ‘afschaffing van de mensch onteerende lijfstraffen van geesel en brandmerk’ en ‘de drukpers is de Koningin der aarde’ te zien waren.²⁷ Enkele jaren later merkte een recensent op dat deze laatste uitspraak van Donker ‘bijna een spreekwoord is geworden’.²⁸ De liberale publicist Adrianus Vogelsang meende dat Donker in weerwil van alle kritiek toch vooral waardering verdiende:

Utgave van D.A. Thieme en Martinus Nijhoff

1864. 10. 30. Druk.

*De Nederlandsche Spectator memoreerde Donkers belangrijkste wapenfeiten
bij zijn overlijden. Door Johan Michaël Schmidt Crans, 1864*

‘Er zijn, die op enkele vlekken wijzen: wij willen die niet voorbijzien; genoeg, dat zij het geheel niet ontsieren en aan het bewijs voor zijn genie niet schaden. Helder en schrand, beslist, en daardoor krachtig van wil, eerlijk van beginselen en gehecht aan zijn Vaderland, belangeloos en vrijmoedig, te open voor de list eener staatkundige veinzerij, te veel een echte vrijheidszoon, om niet onbekrompen in oordeel en geheel onafhankelijk in handeling te zijn, [...] bezit hij eenen zedelijken moed, die hem voor geene taak doet terugdeinzen, en die geene plaats gunt aan de gedachte eener mogelijke mislukking.’²⁹

De *Arnhemse Courant* veegde, waarschijnlijk bij monde van Thorbeckiaan Willem Olivier, de vloer aan met Blussés lovende necrologie: ‘Ware de heer Donker gestorven korten tijd na de eerste politieke gebeurtenissen in 1848, men had, met eenige reserve, in dien lof kunnen instemmen. Doch in 1848 begon voor hem een nieuw politiek tijdvak, dat met zijn eerste tijdvak een scherp en treurig contrast vormt. De liberaliteit van mr. Donker bleek toen te zijn, de liberaliteit van een overtuigd maar zeer kleingeestig man en die bij zijnen tijd was ten achter geraakt.’ Al voor 1848 was Donker een weinig consistent denker. Zijn ideeën waren ‘een zonderling amalga van liberale, aristocratische, oligarchische en monarchale begrippen’. Zijn verdediging van de grondwet in de Kamers vormde ‘eene ware constitutionele en parlementaire lijdensgeschiedenis’, volgens Olivier ‘ging er bijna geen dag voorbij, dat niet de ministers een of ander liberaal beginsel aan de oppositie kwamen ten offer brengen’. ‘Bijna al de onvolmaaktheden en gebreken waaraan onze grondwet lijdt, hebben wij te danken aan de weifelmoeidigheid en besluiteloosheid van het ministerie-Donker.’ Olivier toonde zich een hartstochtelijk Thorbeckiaan door Donker – ten onrechte – kwalijk te nemen de Leidse hoogleraar buiten het kabinet gehouden te hebben en met Schimmelpenninck in zee te zijn gegaan. Dat Donker weinig populair was, bleek op het moment dat hij in de Kamer tegenover Thorbecke niets kon bereiken en moest aftreden. Olivier doopte zijn pen verder in het vitriool toen hij Donker, ‘een verschaald liberaal van 1830 [...] een man van sterke opiniën en zwakke argumenten’, verweet ‘verbitterde en belagchelijke oppositie’ tegen Thorbecke te voeren. ‘Zijn hart was groot genoeg, maar zijn geest schoot te kort, bij het werk dat te verrigten was. Van daar zijn kleingeestige oppositie tegen de breedte, zijne maat te boven gaande, toepassing dierzelfde beginselen welke hij steeds voorgestaan had.’ Olivier liet geen spaan heel van Donkers staatsmanschap: ‘eene lofrede te houden op mr. Dirk Donker als *politiek man*, hem, den mislukten regeringsman, den inconsequentsten der politiekers, den lauwer van staatsman om de slapen te vlechten, hem op een voetstuk te willen verheffen om hem in het nederlandsch Pantheon tusschen de staatshervormers te schuiven, – dit gaat te ver’. ‘Wij moeten tegen mr. Dirk Donker’s vergoding en zijne kanonisering

als een van Nederland's staatsheiligen met ernst protesteren.³⁰ Over Donkers bijdragen aan diezelfde *Arnhemse Courant* en zijn succesvolle verdediging van Thieme in 1839 en 1846 repte Olivier met geen woord.

Andere kranten publiceerden kortere berichten over het overlijden van Donker en memoreerden naast zijn rol in de grondwetscommissie en zijn ministerschappen vooral zijn weigeren in 1813 dienst te doen als Garde d'Honneur. Het *Leidsch Dagblad* noemde hem 'een man, die veel meer invloed uitoefende en meer een volks- en staatsman was in zijn tijd dan twintig anderen, die op het staatkundig toneel van 1825 tot 1850 de hoofdrollen vervulden'. Ook roemde de krant de 'onafhankelijkheid van zijn denkwijzen en [...] de kracht en levendigheid, waarmede hij die door woord en pen wist voortestaan'. De krant had lof voor 'zijn kunde en scherpzinnigheid als advocaat' en 'zijn vrijgeveige gevoelens en geestigheid als publicist'.³¹ Namens de familie bedankte Donkers neef Frans Donker Curtius voor de condoleances.³² Hij was daarnaast executeur-testamentair van zijn ooms nalatenschap.

Waardering

Na de korte necrologieën van Donker in de dagbladen werd het stil in de pers. Een enkele keer werd in de jaren na zijn dood zijn naam nog genoemd of een deel van een studie aan hem gewijd. Zoals gezegd, ging Jorissen in zijn boek over de omwenteling van 1813, dat enkele maanden na Donkers dood uitkwam, in op zijn lotgevallen als Garde d'Honneur. Jeronimo de Bosch Kemper, zoon van Donkers leermeester Johan Melchior Kemper, besteedde in *De Geschiedenis van Nederland na 1830* aandacht aan Donkers rol als publicist, lid van de grondwetscommissie en minister in 1848. De enige publicatie die een volledige levensbeschrijving beoogde, was een Franstalige biografie, die in 1876 door Odilon Périer werd uitgegeven. Dat Périer, schoonzoon van Donkers neef Cornelis Boot, de levensschets in deze taal opstelde, was opmerkelijk. Périer was vanaf 1868 advocaat in het Belgische Dendermonde en pleitte daar als eerste in de Nederlandse taal voor de rechtbank. Hij was de eerste Vlaming die het universitaire letterenexamen in het Nederlands had afgelegd. Een Belgische krant wist te melden dat hij toch voor het Frans had gekozen, omdat veel van de familiepapieren in die taal geschreven waren. Hij had voor zijn onderzoek toegang gekregen tot de persoonlijke documenten van zowel Boot als Donker. Diezelfde krant tekende op dat een Nederlandse vertaling in voorbereiding was.³³ Deze vertaling is er nooit gekomen.

Périer was in eerste instantie slechts van plan geweest een korte biografie te maken, als vervolg op de autobiografische schets van Dirks vader Boudewijn.³⁴ Zijn onderneming werd steeds groter en daarop besloot hij zijn

levensbeschrijving uit te geven. Périers werk heeft enige hagiografische trekken, wat door zijn familiebanden met Donker te verklaren is. Door grote delen van de correspondentie rondom Donkers gedwongen dienst als Garde d'Honneur op te nemen, ligt er op dit deel van zijn leven bijzondere nadruk. De gebeurtenissen van 1848 krijgen eveneens veel aandacht, maar zijn, net als de rest van zijn levensschets, erg beschrijvend. Op belangrijke vragen, zoals de aard van Donkers contacten met de radicale publicisten of de reden van zijn samenwerking met Van Hall, geeft het boek geen antwoord. Contemporaine recensenten bogen zich meer over de vraag in hoeverre Donker nu als liberaal te typeren was. Een van hen meende dat Périer hem voorstelde

‘als een man, die zoowel in het bijzondere als in het openbare leven aller achting verdiende. Over zijne kunde, welsprekendheid en oordeel bestaat geen twijfel. [...] Aangenaam en beleefd in den omgang, altijd dezelfde, vonden de dagen van glorie en de dagen van tegenspoed hem immer onveranderd. Liberaal was hij altijd, maar het doorgaans naar den schijn oordeelende volk, dat hem in vroegere dagen ten hemel had verheven, beschouwde hem bijna als een verstokt conservatief, toen hij, om redenen die niet te misduiden zijn, Thorbecke liefst niet als collega naast zich wilde hebben.’³⁵

De Groningse hoogleraar Bernardus Tellegen was in zijn recensie van Périers biografie veel minder stellig over Donkers liberalisme. Hij wees hierbij op Donkers reactie op de vraag waarom in het kabinet-Van Hall-Donker Curtius drie ministers uit het kabinet-Thorbecke waren overgegaan. Donker meende dat dit de wens van de koning was en dat zij alleen aan de koning en hun geweten verantwoording schuldig waren. Tellegen vroeg zich hierop af of het de Donker van voor 1848 was die hier sprak. Even later verwees hij zelfs naar zijn ‘gematigde conservatisme’.³⁶ Dat laatste beeld is bij meer aanhangers van Thorbecke blijven hangen.

Tekenend voor de perceptie van Donker is de waardering die Van Welderen Rengers, Thorbeckiaans Kamerlid en de eerste schrijver van een parlementair overzichtswerk, hem toekende. In zijn opsomming van Tweede Kamerleden nam hij de stroming op ‘waartoe het lid bij zijne benoeming geacht werd te behooren’.³⁷ Blijkbaar beschouwde hij Donker al bij zijn installatie als Kamerlid in februari 1849 als conservatief. De classificatie liberaal behield hij – weinig verrassend – voor aan de medestanders van Thorbecke. Kamerlid en parlementair historicus Pieter Oud kwam een kleine zestig jaar later tot dezelfde conclusie. Toetreden tot één kabinet met Van Hall was al voldoende om Donker als behoudend aan te merken: ‘Deze, amper tien jaar geleden de radicaalste onder de radicalen, is thans wel definitief tot het conservatisme bekeerd.’ Hij verweet hem Thorbecke in 1849 bewust

buiten het kabinet te hebben gehouden door van hem een programma te vragen.³⁸

Zelfs Thorbecke eigende zich de grondwet van 1848 toe. Hij was de kritiek die hij in augustus van dat jaar nog had geleverd op Donkers wijzigingen blijkbaar vergeten, want ook hij beschouwde het als zijn werk. Op basis van zijn wetgevingsactiviteiten meende hij recht te hebben op een historische plaats. Dit lukte. Bij zijn dood in 1872 kreeg hij van mede- en tegenstanders alle lof voor de constitutie.³⁹

Donker versus Thorbecke

Waarom raakte Donker zo snel op de achtergrond? Thorbeckes overheersende natuur verdroeg lastig anderen naast hem en Donker had niet de minste behoefte om zich aan de hoogleraar te onderwerpen. De verschillen tussen beiden laten zich samenvatten aan de hand van hun verschillende karakters, hun perceptie van verandering en de opvattingen over hun rol in de geschiedenis.

Donker en Thorbecke hadden diametraal tegengestelde persoonlijkheden. Waar Thorbecke rechtlijnig en compromisloos was, toonde Donker zich meebuigend en pragmatisch. Thorbecke kon mensen hierdoor tegen zich in het harnas jagen, terwijl Donker door schikken en plooiën een meer meegaande indruk maakte. In de ogen van Thorbecke was deze toegeeflijkheid een teken van een zwakke ruggengraat. Hij kon lang rancune houden, Donker stapte makkelijker over teleurstellingen heen. Hun maatschappelijke positie verschilde evenzeer. Hoewel beiden niet afkomstig waren uit traditionele regentenfamilies, hoorde Donker toch meer bij de Haagse *inner circle* dan Thorbecke. Donker dankte dit aan de positie van zijn vader, die als eerste in de familie belangrijke maatschappelijke functies bekleedde. Thorbecke daarentegen was daadwerkelijk een *homo novus*, die zelfs nadat hij in de jaren veertig Kamerlid was geweest in Haagse kringen toch een buitenstaander bleef. Daar komt bij dat Donker in zijn werkzame leven geworteld was in Den Haag, terwijl Thorbecke zich meer richtte op de verder gelegen delen van het land en daar ook zijn electorale steun vond.

Daarnaast verschilde hun visie op hervorming. Waar Thorbecke zijn staatkundige ideeën in de jaren dertig en veertig ontwikkelde, is Donker gedurende zijn leven grotendeels consistent gebleven in zijn opvattingen. De hervormingen die hij tijdens zijn ministerschappen doorvoerde, waren dezelfde waar hij al vanaf de jaren twintig voor pleitte. Hoewel de uitwerking van hun ideeën in grote lijnen dezelfde was, haalden beide mannen de basis hiervoor uit andere bronnen. Donker, als praktisch ingesteld advocaat, articuleerde het door hem gesignaleerde onrecht in hervormingsvoorstellen die hij als een soort mantra in brochures, kranten en pleidooien consequent

herhaalde. Thorbeckes ideeën waren het resultaat van een half leven academische beschouwing en reflectie en zijn organische visie op de samenleving en de plaats van de staat hierin. Donker was bij uitstek de man die het moment wist aan te grijpen en doortastend kon zijn als de situatie daarom vroeg. Thorbecke toonde zich gereserveerder en nam besluiten meer weloverwogen. Mede hierdoor zette Donker wetgeving in als oplossing voor problemen die hij tegenkwam, zoals zijn wet die vacatures in rechtbanken onvervuld liet. Voor Thorbecke was dit onbestaanbaar. Zijn organische, liberale visie zag wetgeving in samenhang. In dit grotere verband kregen wetten hun betekenis. Het verschil kwam ook naar voren in hun visie op de grondwet. Voor Donker vormde de geschreven constitutie een juridische vastlegging van de vrijheden en verantwoordelijkheden waar hij al ruim twintig jaar voor ijverde. Thorbecke beschouwde de grondwet als een raamwerk en de hierin vervatte principes het vertrekpunt voor nadere uitwerking in een wetgevingssysteem.

Beiden hadden ten slotte een andere blik op hun plaats in de geschiedenis. Donker was een man van het gesproken woord. Met zijn stentorstem glorieerde hij als persadvocaat in de rechtszaal. Thorbecke was een minder begenadigd spreker en hechtte veel meer aan de geschreven weerslag van zijn ideeën. Niet voor niets zag hij zijn bijdragen in de Tweede Kamer zorgvuldig na voordat deze in de Handelingen gepubliceerd werden en gaf hij zijn parlementaire redevoeringen in boekvorm uit. Thorbecke was in de laatste jaren van zijn leven bezig met zijn nagedachtenis en plek in de geschiedenis. Zijn gepubliceerde redes, bewaarde briefwisselingen en andere zorgvuldig gekoesterde archivalia vormden niet alleen een gedenkteken, maar ook een *body of knowledge* waaraan toekomstige generaties zich konden en moesten spiegelen. Donker had die ambitie niet. Zijn brochures en krantenartikelen hadden een veel vluchtiger karakter. Hij schreef meer voor het moment dan voor de eeuwigheid. In het verlengde daarvan werkte Thorbecke aan het mobiliseren van medestanders. Hij bemoeide zich actief met verkiezingen om zo veel mogelijk geestverwanten in de Tweede Kamer verkozen te krijgen. Aan het einde van zijn leven dacht hij na over zijn opvolging. Donker deed dit alles niet. Hij had geen behoefte om school te maken. Met zijn terugtreden uit de politiek beschouwde hij zijn bijdrage aan het publieke debat ten einde.

Is het nu terecht dat Donker zo lang als conservatief is versleten? Veel historici – niet alleen Van Welderen Rengers en Oud, maar ook Boogman, Fasseur en anderen⁴⁰ – hebben voetstoots aangenomen dat hij voor 1848 radicaal was daarna behoudender werd, zonder hier nader onderzoek naar te doen of verder op in te gaan. Donkers plaatsing als conservatief in de publieke opinie begon al bij de grondwetswijziging in 1848, die vaak geheel op het conto van Thorbecke geschreven is. Het beeld dat Thorbecke de leidende figuur is geweest met betrekking tot de grondwetsherziening dient

te worden herwaardeerd. De rol van Donker hierin is, enkele uitzonderingen daargelaten, tot nu toe onderbelicht geweest. Weliswaar heeft Thorbecke het grootste deel van het ontwerp dat de commissie op 11 april aan de koning aanbood geschreven, maar zowel bij de instelling van de commissie als voorafgaande aan de oplevering van het ontwerp is over de afzonderlijke artikelen door de leden gesproken. Bij de laatste behandeling zijn er nog onderdelen aangepast, zodat het ontwerp zeker niet alleen Thorbeckes werk was, maar dat van de gehele commissie. Bovendien was er in liberale kring nauwelijks discussie over de belangrijkste elementen van de nieuwe grondwet: directe verkiezingen, ministeriële verantwoordelijkheid, koninklijke onschendbaarheid, uitbreiding van rechten van de Tweede Kamer en vrijheid van drukpers, vereniging en vergadering. De werkelijke verdienste van Donker lag in de periode hierna, op het moment dat het ontwerp in de ministerraad, Raad van State en de beide Kamers verdedigd moest worden toen Thorbecke al uit beeld was verdwenen.

Hij ontmoette aanvankelijk oppositie van de meerderheid van het kabinet, toch lukte het Donker door het aftreden van twee ministers en de ommezwaai van twee andere bewindspersonen van de herziening een ministerieel ontwerp te maken. Met hulp van de koning kreeg hij de voorstellen snel door de Raad van State. Donkers grootste verdienste in 1848 is ongetwijfeld het behendige optreden in Tweede Kamer, Eerste Kamer, Dubbele Kamer en ten slotte nogmaals de Eerste Kamer, waardoor de herziening uiteindelijk succesvol was. De Tweede Kamer beriep zich aanvankelijk op de reactie van 16 maart en wilde verkiezingen met één trap. De echte doorbraak was dat Donker de Kamer van dit denkbeeld af wist te krijgen. Niet alleen had Thorbecke in dit proces geen rol, ook inhoudelijk raakte hij van het herzieningsvoorstel verwijderd. In een tijdens de parlementaire behandeling gepubliceerde brochure had hij weinig goede woorden over voor hetgeen Donker en de overige ministers van 'zijn' ontwerp hadden gemaakt. Belangrijke onderdelen, niet alleen de verkiezing van de Eerste Kamer, maar ook bepalingen over vrijheid van vereniging en vergadering en drukpers- en godsdienstvrijheid, waren op cruciale punten gewijzigd. Het ontwerp dat de Kamers behandelden, beschouwde Thorbecke niet meer als zijn geesteskind. Zijn naam viel in de debatten als grondwetsdeskundige, maar zijn politieke rol was vooralsnog uitgespeeld. Pas in 1849, toen Donker al was afgetreden en De Kempener de situatie niet langer het hoofd kon bieden, kwam Thorbecke, nota bene door toedoen van Donker, als minister terug op het politieke toneel.

Thorbecke was weliswaar voor 1848 al Kamerlid geweest, maar in de eerste plaats bekend als hoogleraar en werd vooral gewaardeerd – en in de parlementaire debatten aangehaald – vanwege zijn grondwetscommentaar. Hij probeerde liberalen te organiseren, niet via partijvorming, maar door geestverwanten bij de verkiezingen van 1848 gekozen te krijgen. Naar ver-

meende tegenstanders, zoals Van Hall en Donker, kon hij hard uitvaren, zeker op momenten dat het hem politiek tegenzat. In diezelfde periode waarin hij zich miskend voelde, begon hij te ‘bouwen’ aan zijn persoonlijke monument, onder meer door parlementaire redevoeringen en opstellen uit te geven.⁴¹ Donker heeft nooit een poging gedaan een dergelijk publiek monument voor zichzelf op te richten. Hij verdween vrij geruisloos van het toneel en heeft zich de laatste acht jaren van zijn leven op de achtergrond gehouden, terwijl Thorbecke in het harnas stierf. Beiden verschilden in hun liberale constitutionele principes niet veel van elkaar, maar waar Thorbecke een theoreticus was, benaderde Donker de grondwet praktisch. De verschillen werden door hun tegenstrijdige karakters nogal eens vergroot. Donker is, ondanks zijn overtuigde liberale standpunten, door Thorbecke als behoudsman weggezet.

De historicus Van Sas heeft gesuggereerd dat het Donker vooral te doen was om tegen de macht te schoppen en Thorbecke om deze macht te krijgen en te houden.⁴² Donker was weliswaar voor 1848 van beiden het meest uitgesproken in zijn kritiek op regering en parlement, maar wilde na 1848 zeker ook wetgeving tot stand brengen. Hun uitgangspunt was echter anders. Donker werkte de grondwet uit in een aantal algemene wetten, terwijl Thorbecke de constitutie zag als een startpunt en wetgeving veel meer in detail wilde regelen. Donker leek inderdaad wel minder aan het ministerspluche gehecht: zijn veelvoudig dreigen met aftreden en zijn daadwerkelijke ontslag in mei 1849, toen hij merkte weinig voor elkaar te krijgen, getuigen hiervan. Donkers loyaliteit lag ergens anders. Hij was onafhankelijk, individualistisch en wars van partijenschappen en was hierin, zoals Van den Berg betoogde, meer representatief als liberale politicus dan Thorbecke.⁴³ Als hij zich al als dienaar beschouwde, dan toch van de koning, die hem zowel in 1848 als in 1853 expliciet voor een ministerspost vroeg. Daarnaast was hij toch vooral een dienaar van zijn eigen opvattingen, een eigenschap die hij overigens met Thorbecke deelde en die zeker een bron van botsingen is geweest. Hoewel hij zijn opvattingen af en toe als onfeilbare waarheid wist te presenteren, werd zijn optreden gekenmerkt door een zeker pragmatisme – meer in daad dan in woord overigens – dat nog het duidelijkst naar voren kwam toen hij met Van Hall in een kabinet zitting nam. Dat, en het feit dat hij zestien jaar voor Thorbecke van het politieke toneel verdween, deed hem vergeten en Thorbeckes ster rijzen.

De grondwet van 1848 zou zo in de decennia na Donkers dood in één adem genoemd worden met Thorbecke. Dat gebeurde zelfs in zodanige mate dat liberalisme vrijwel gelijkgesteld werd aan Thorbeckianisme.⁴⁴ Niet iedereen dacht er zo over. De pershistoricus Abrahams deed begin vorige eeuw meer recht aan Donkers verdiensten:

‘Met volle recht kan dan ook gezegd worden dat hij den weg effende voor Thorbecke, van wien hij een waardig voorganger was en op wiens zienswijze hij grooten invloed heeft gehad, en niet minder dan deze verdiende hij door een standbeeld in de herinnering der Nederlanders en in de belangstelling van vreemdelingen levendig te worden gehouden. Wie zal het initiatief nemen tot voorbereiding van een plan om, zij het dan ook een halve eeuw na zijn dood, een gedenkteeken te doen herrijzen, als een hulde aan de verdienste van een man aan wien Nederland zoo veel te danken heeft?’⁴⁵

Dit standbeeld heeft Donker nooit gekregen, in tegenstelling tot Thorbecke, die in Amsterdam, Den Haag en zijn geboorteplaats Zwolle monumenten heeft. Toch heeft er in de afgelopen jaren wel een zekere herwaardering plaatsgevonden voor Donkers bijdrage tot het liberalisme en de grondwet van 1848.

Het belang van 1848 is uiteraard veel groter dan de op 3 november afgekondigde grondwet. De belangrijkste liberale wensen stonden op papier, maar de praktijk moest groeien. Of dit nu de verhoudingen tussen koning, ministers en parlement betrof of de vertaling van de constitutionele principes in organieke wetten, veel van wat de mannen van 1848 hadden geschreven was nog papieren fictie. Dat de constitutionele uitgangspunten nog niet onomkeerbaar waren, bewees de Aprilbeweging van 1853. Thorbecke heeft voor zijn gemeente- en provinciewetten terecht waardering gekregen, hoewel Donker met zijn wetten op de ministeriële verantwoordelijkheid en het recht van vereniging en vergadering ook zijn bijdrage heeft geleverd aan het invullen van de constitutionele puzzel. In de decennia hierna ontwikkelde de parlementaire praktijk zich.⁴⁶ De vertrouwensregel, het constitutionele principe dat de regering op de steun van de meerderheid van het parlement moet kunnen rekenen, was niet voorzien in de geschreven grondwet. Donker heeft hier nauwelijks een bijdrage aan geleverd en was zelfs afkerig van noviteiten uit de hoek van de Tweede Kamer. Overigens was Thorbecke eveneens nooit voorstander van parlementaire dominantie.⁴⁷ Beiden zullen ze zich vast wel eens verwonderd hebben over welke uitwerking hun grondwet heeft gekregen.

Karakterisering

Door het ontbreken van het grootste deel van Donkers persoonlijke correspondentie is het niet eenvoudig om zijn karakter scherp neer te zetten. Nog lastiger is het om zijn beweegredenen te achterhalen. Uit de spaarzame brieven die van hem zijn overgeleverd en uit de typeringen door anderen valt wel het een en ander af te leiden. Al in zijn jeugd, die geheel met de

Franse tijd samenviel, ontwikkelde hij een duidelijk rechtvaardigheidsbesef. Dat Donker koppig kon zijn op de momenten dat hij onrecht ervoer, bleek toen hij werd opgeroepen dienst te nemen als Garde d'Honneur, maar ook toen hij in Metz geïnterneerd was, probeerde hij de zaken zo veel mogelijk te trainen. Donkers moeder waarschuwde hem zelfs dat zijn halsstarrigheid hem wel eens parten zou kunnen spelen. Zijn onverzettelikheden liep als een rode draad door zijn carrière. Of het nu ging om het conflictenbesluit, de rechtsmacht van heemraadschappen, de vervolging van andersgelovigen, de beknotting van de persvrijheid of de illiberale elementen in de grondwet, Donker gaf in niet mis te verstane bewoordingen aan wat volgens hem onrechtvaardig was. Omdat hij zich in zijn leven over veel zaken uitgesproken heeft, is het des te opvallender dat hij zich nooit expliciet heeft uitgelaten over slavernij en vrouwenrechten, twee onderwerpen waar hervormingsgezinde tijdgenoten wel aandacht aan schonken.⁴⁸

Tijdgenoten, zelfs zij die het in grote mate met hem eens waren, bekritiseerden Donker voor de felle toon waarop hij vermeende misstanden aan de kaak stelde. In dat licht is het opvallend dat hij nooit zelf is vervolgd voor zijn uitlatingen in krantenartikelen en brochures. Wellicht wist hij precies hoever hij kon gaan. Daarnaast zaten de autoriteiten niet te wachten op een onzeker persproces tegen een advocaat van naam die als begenadigd pleitredenaar bekendstond. Eén keer ging hij die grens wel over – tot zijn eigen schrik overigens –, toen hij opriep het Negenmannenvoorstel te steunen door het tekenen van petitie's. Willem II was niet amused en hij was korte tijd niet meer welkom aan het hof, een uitgebreide verantwoording van Donker ten spijt. Aan de andere kant moet Donker een grote mate van pragmatisme worden toegeschreven. Hij was niet zozeer inschikkelijk waar het ging over wat hij uiteindelijk wilde bereiken – zijn denkbeelden laten tussen het midden van de jaren twintig en zijn ministerschappen een opvallende consistentie zien –, als wel pragmatisch in de manier waarop hij deze verwezenlijkt wilde hebben. Hij sloot allianties met democraten en figuren op de rand van de betamelijke burgermaatschappij. In de grondwetscommissie toonde hij zich terughoudend, omdat hij wist dat wat Thorbecke zou voorstellen de elementen bevatte waar hij zich jaren sterk voor had gemaakt: directe verkiezingen, ministeriële verantwoordelijkheid, koninklijke onschendbaarheid en vrijheid van godsdienst en pers. Hij beseftte terdege dat om de grondwet door de beide Kamers te loodsen hij water bij de wijn moest doen. Donker gaf toe – de Eerste Kamer zou getrapt worden verkozen –, maar op de voor hem essentiële punten bleek hij niet tot compromissen bereid. Die strategie paste hij een jaar later ook toe bij de wetten betreffende het recht op vereniging en vergadering en de ministeriële verantwoordelijkheid, maar nu waren het vooral de aanhangers van Thorbecke die zijn ontwerpen op veel punten aanvielen. Donker vond het haarkloverij. Zijn pragmatisme bereikte een grens en zijn koppigheid nam het over: hij

trad liever af om de Thorbeckianen vanuit de Kamer te bestrijden, dan zich als minister constant te moeten verdedigen.

Donker was een politieke *Einzelgänger*, juist omdat hij zich als liberaal geenszins gebonden achtte aan wie dan ook en zeker niet aan Thorbecke. Meeter had zich al eens laten ontvallen dat weinigen Donker echt kenden. Dat zal voornamelijk waar zijn voor zijn eigen sociale omgeving, want niet-tegenstaande zijn connecties met Meeter en Van Bevervoorde, zocht Donker zijn vrienden toch in de eerste plaats in de gegoede burgerstand. Sterker, hij had contacten die buiten zijn vakgebied lagen, zoals met de letterkundige Van Lennep en de hoogleraar Beyerman. Later was hij een graag geziene gast op de diners van de conservatief Rochussen. Al voordat ze collega's werden, had Donker daarnaast uitstekende banden met Luzac en De Kempenaer. Hij stond op goede voet met de adellijke families Van Reede en Van Ittersum. Met Willem 11 bouwde hij een band op in de maartdagen van 1848. Donker had de doortastendheid waarnaar de koning op zoek was. Donker werd minister, behield de orde en had feitelijk een week het bewind alleen in handen. Donkers connecties met de radicalen in de jaren veertig waren dus slechts een onderdeel van zijn bredere netwerk. Toch was in ieder geval Donkers naam al voor 1848 dusdanig bekend dat iedereen wist wie met 'Mr. Dirk' of 'D.D.C.' werd bedoeld. Hij was dus zeker niet onbekend.

Het is opvallend dat Donker gedurende zijn hele politieke carrière zo weinig populair was. Hij werd slechts twee keer in een vertegenwoordigende functie verkozen: in 1848 – ternauwernood – in de Tweede Kamer en in 1851 in de Haagse gemeenteraad. Wellicht deelden voor 1848 meer tijdgenoten (een deel van) Donkers ideeën dan de weinige stemmen doen vermoeden, het al te openlijk meegaan met Donkers verhitte stijl paste niet bij een maatschappij waar reputatie en aanzien een carrière konden maken of breken. Zeker de stijl van confrontatie, waarmee hij bijvoorbeeld eenzijdig de grondwet van 1815 vervallen verklaarde of opriep stembiljetten te retourneren, zal velen gereserveerd hebben doen kijken naar Donkers denkbeelden die op zichzelf een breder debiet hadden. Zijn contacten met personen van dubieus allooi riepen ook algemene afkeuring op. Daarmee is het niet verbazend dat Donker bij verkiezingen als persoon weinig vertrouwen van de kiezers kreeg, maar dat de ideeën die hij aanhing, zeker toen meer gerespecteerde personen als Thorbecke zich in het constitutionele debat mengden, vanaf de jaren veertig toch opgang maakten.

Het gebrek aan populariteit van Donker na 1848 is te verklaren door de rijzige figuur van Thorbecke die andere liberalen overvleugelde. Zoals Aertschetst, was Thorbecke in de jaren na 1848 'een standbeeld op een sokkel', waar anderen slechts vervuld van bewondering omheen mochten gaan staan.⁴⁹ Donker had weinig behoefte om Thorbecke te verafgoden. Hij bleef zijn hele loopbaan liberaal, maar liep niet zoals vele anderen met de Leidse hoogleraar in de pas. Zijn liberalisme was praktischer en pragmatischer, in uiting vaak fel, maar in uitvoering meer geneigd tot compromissen.

Hij was het meest uitgesproken voorbeeld van mannen op het politieke toneel die liberale sympathie koesterden, maar geen behoefte hadden zich te schikken in Thorbeckes begrip van politiek. Die opvatting had minder te maken met de inhoud van het liberale programma, maar concentreerde zich op het verschil in stijl van politiek bedrijven. Dat verschil draaide vooral om de manier waarop de Tweede Kamer de regering moest bejegenen, of een nieuw aangetreden ministersploeg een programma moest presenteren en in hoeverre water in de wijn gedaan kon worden om wetsvoorstellen toch aangenomen te krijgen. Inhoudelijk lagen Donker en de Thorbeckianen veel dichter bij elkaar dan hun gevit over deze zaken deed vermoeden. Voor zijn populariteit in liberale kring betekende de botsing met de gewezen Leidse hoogleraar evenwel de doodsteek.

Naar Donkers werkelijke motieven is nogal eens gegist. Deze twijfel is zonder meer gevoed door zijn contacten met broodschrijvers en intriganten, die door de autoriteiten argwanend bekeken werden. Vanaf het midden van de jaren twintig toonde hij zich een pleitbezorger van liberale hervormingen. Hij sloot allianties met iedereen die hem tenminste deels bij het bereiken daarvan ten dienste kon zijn. Zo stond hij rond de Belgische revolutie in nauw verband met Belgische liberalen en had hij veelvuldig contact met radicale journalisten. Dit betekende niet dat hij alle standpunten met hen deelde: de radicale democraten waren voorstander van algemeen kiesrecht, iets waarover Donker zich meermalen negatief heeft uitgelaten. Donker schijnt niet vies geweest te zijn van vertier, gegeven zijn door Ampt opgetekende frequente bezoeken aan koffiehuisen en zijn 'rijden en brassen' met Meeter. Ook zijn prominente aanwezigheid op de jaarlijkse drankrijke diners van de Haagse orde van advocaten wijst hierop. Gecombineerd met zijn contacten met Belgische liberalen etaleerde hij meer *joie de vivre* dan veel van zijn tijdgenoten.

Gedurende zijn leven heeft Donker blijk gegeven dat hij rap van tong en vlug van pen was. Vooral dit eerste kwam hem als minister en Kamerlid van pas. Donker stond bekend als orator, die geschoold door zijn pleidooien in de rechtbank zich ook als zodanig achter het ministersgestoelte gedroeg. Hij had een onmiskenbaar talent waarmee hij zich in debatten met Groen en Thorbecke kon meten. In de schaduw van deze laatste is hij na zijn dood snel verdwenen, hoewel zelfs de Thorbeckiaan Van Welderen Rengers, die hem als conservatief kwalificeerde, hem 'de door zijne tijdgenooten miskende Donker Curtius' noemde.⁵⁰ Enige waardering, ook achteraf, is er toch geweest.

Donker was lang ontijdig, maar 1848 bewees zijn moment te zijn. Als hij in maart van dat jaar niet tot lid van de grondwetscommissie én interim-minister van Justitie was benoemd, zou hij geen grote figuur in de politieke geschiedenis zijn geweest. Nu is hij echter met recht te kwalificeren als dé man van 1848.